

***Radeloos als we waren* - Barış Bıçakçı**

Hanneke van der Heijden

Vertalersgeluktournee 2016

Heeft u wel eens een boek gelezen waarin de hoofdpersoon een vertaler is? *Alles is verlicht* van Jonathan Safran Foer misschien. Of *Dooi* van Rascha Peper. In het Turks ken ik niet veel hoofdpersonen die vertalen.

Als vertaler van Turks proza heb ik me de afgelopen jaren in van alles ingeleefd, in Osmaanse miniatuurschilders bijvoorbeeld, in een verhalenventer van het spoor, in Orhan Pamuk als peuter, in een pratende boom, een hond, een munt. Maar in een vertaler, nee. Totdat uitgeverij Leesmagazijn me een roman aanbood: *Bizim Büyük Çaresizliğimiz*, een roman van Barış Bıçakçı (1966).

Dit is Bıçakçı – tenminste, dat denk ik. Want zijn foto staat niet op zijn boeken. Het is de enige foto van hem op het internet. Interviews geeft hij niet, signeersessies houdt hij niet. Hoewel hij als schrijver op de achtergrond blijft, werd *Radeloos als we waren* in 2004 een bestseller. Dat is ook in Turkije heel bijzonder, omdat er voornamelijk poëzie wordt gelezen. Het boek was zelfs zo succesvol dat het werd verfilmd.

Bizim Büyük Çaresizliğimiz is de vierde roman van Barış Bıçakçı, maar Bıçakçı debuteerde met een dichtbundel. Dat geldt voor meer auteurs in Turkije, alleen heeft Bıçakçı ook in zijn proza een kernachtige, poëtische stijl behouden. En nog iets bijzonders: de hoofdpersoon en verteller, Ender, verdient zijn brood met vertalen.

Of eigenlijk is Ender een half hoofdpersoon. Niet omdat hij vertaalt, moet ik er bij zeggen. Ook al worden vertalers helaas maar al te vaak aangezien voor een soort schimmensen, schaduwfiguren, halveschrijvers. Ender is in zekere zin maar half vanwege de verbondenheid met zijn boezemvriend Çetin, en hun tekortkomingen; met zijn tweeën maken ze ‘hoogstens één man’, zo schrijft Ender in het verslag van hun lange vriendschap. Na jaren wachten hebben de twee mannen van eind dertig samen een flat betrokken. Dan verongelukken de ouders van studente Nihal. Zij trekt bij hen in. Wanneer beide mannen verliefd worden op de jonge Nihal, blijkt pas goed hoe ze worstelen met het leven en de ouderdom.

Ender werkt thuis en vertaalt non-fictie. Ik ben niet zo’n thuiswerker en vertaal vooral fictie, maar toch: als de vertaler van een vertaler leek ik plots met werktafel en al in een Droste-plaatje beland. Want niet alleen Ender is vertaler; als Barış Bıçakçı niet schrijft, vertaalt hij ook. Ik zou de vertaler van een vertaler van een vertaler worden.

Ender zou er misschien van dromen in een Droste-plaatje te zitten. Hij heeft een zucht naar herhaling, waarmee hij het verstrijken van de tijd probeert te bezweren. Zo iemand wil vast niks liever dan een zichzelf herhalend Droste-plaatje. Zelf was ik huiverig voor de maandenlange confrontatie met de roerloze, uiterlijk onbewogen dagen van een collega-vertaler. Het vertalersgeluk zit wat mij betreft niet in de werkomstandigheden, het folterende zitten op een stoel. Daarbij: de titel van Bıçakçı’s roman, *Radeloos als we waren*, beloofde

ook al niet zo veel vrolijks. En dan speelde het verhaal zich ook nog eens af in Ankara. (Dat is trouwens ook iets bijzonders van Bıçakçı: veel Turkse romans zijn namelijk gesitueerd in Istanbul.)

In de jaren negentig heb ik ruim vier jaar in Ankara gewoond en gewerkt, en ik moet zeggen: het is geen oord van frivoliteit en lichtvoetigheid. De stad heeft iets onherbergzaams, zoals een veel te brede, boomloze rijbaan in de piere zon iets onherbergszaams heeft. Een van de weinige attracties in de stad is theedrinken in het Park van de Jeugd, waar Ender en Çetin ook heen gaan.

Het decor van een stad die geen schuilplaats is, die niet oud is, maar tegelijk te oud is om nieuw te zijn – het versterkt de radeloosheid van Ender en Çetin. De twee vrienden, die zichzelf graag omschrijven als ‘mannen van middelbare leeftijd, de een met buikje, de ander kaal’, zijn of voelen zich te oud voor de onbevangenheid van de tiener Nihal, en te jong om vissend de tijd door te brengen. De grote radeloosheid uit de titel van de roman, de radeloosheid over het verstrijken van de tijd, knaagt voortdurend.

Maar toen ik eenmaal begon te vertalen, bleek het toch geen somber boek. Het heeft een sombere grondtoon, dat wel, als een dreun uit een verre machinekamer. Maar Ender en Çetin proberen die dreun te overstemmen, desnoods tegen de klippen op. Çetin, de man met het buikje, gaat de radeloosheid te lijf met koken en eten, met biertjes bij een voetbalwedstrijd. Ender biedt de radeloosheid het hoofd met de poëzie van het dagelijks leven. Dat wil zeggen: met taal.

Hoe zou Ender ook anders kunnen? Zijn wereld is van taal. Hij verkeert tussen boeken en gedichten, tussen opstellen en encyclopedieën, schrijft brieven en briefjes. De bewegingen

van Nihal, in de weer met een pan kokende jam, zijn voor hem ‘vloeiende letters geschreven in de lucht’. Hij ziet in alles taal, leeft in taal, creëert zijn werkelijkheid met taal.

Die relativering geeft het boek iets lichtvoetigs. Nu lijkt een lichtvoetige toon vaak makkelijk, maar dat is het niet, niet in het leven zelf, niet in een tekst.

Zo ook niet in een vertaalde tekst. Eigenlijk is het vinden van de juiste toon wat mij betreft het moeilijkst bij het vertalen van proza. Maar dat is eigenlijk zeggen dat het vertalen van literatuur moeilijk is. Want de toon van een tekst is het geheel van bijna alles: de woordkeus, het ritme van de zinnen, de vaart en de pauzes, de dosering van informatie.

Hoe werken al die verschillende componenten bij het maken van een vertaling op elkaar in? Dat is niet zo makkelijk te beschrijven. Daarom een voorbeeld over hoe de dosering van informatie de toon, het effect van een tekst beïnvloedt.

Het belang van een goede dosering is duidelijk: als je een grap vertelt, zorg je dat de clou aan het eind komt, anders is de grap al vervlogen. Dat geldt niet alleen voor grappen. Staat bepaalde informatie op de verkeerde plek, dan is het effect verpest. Alleen: talen hebben vaak hun eigen regels die bepalen waar bepaalde informatie in een zin komt te staan.

Turks en Nederlands behoren tot twee verschillende taalfamilies – dat zal u niet verbazen. Nederlands is een Indo-Europese taal, net als Engels of Frans of Farsi (veel gesproken taal in Perzië). Turks behoort tot de Turkse talen. Die stammen uit noordoost-Azië, in de buurt van Mongolië. Het Turks van Turkije is verwant aan bijvoorbeeld Oezbeeks, Kirgizisch, Azeri (veel gesproken taal in Azerbeidzjan). De woordenschat van Turks en Nederlands is totaal verschillend, de grammatica ook. Turks heeft nauwelijks lidwoorden, voorzetsels, bezittelijke voornaamwoorden, hulpwerkwoorden. In plaats daarvan zijn er uitgangen, die achter een zelfstandig naamwoord of werkwoord worden geplakt. Een voorbeeld – enigszins extreem, maar het laat het principe goed zien:

Batılılaştıramadıklarımızdan mısınız?

Batı	westen
-lı-	afkomst
-laş-	zn → ww
-tır-	causatief
-a-	kunnen
-ma-	ontkenning
-dık-	deelwoord
-lar-	meervoud
-ımız-	wij
-dan	6 ^{de} naamval

mı	vraagpartikel
-sınız?	jullie

Batılılaştıramadıklarımızdan mısınız?

Bent u zo iemand die we niet hebben kunnen laten **verwesteren**?
Bent u zo iemand van wie we geen westerling hebben kunnen maken?

Alle informatie over wie of wat een handeling uitvoert, de tijd waarin die handeling zich afspeelt, de noodzakelijkheid of wenselijkheid daarvan, een ontkenning – in het Turks is het samengebond in een werkwoordelijk predicat, meestal achteraan. In het Nederlands krijg je die informatie meestal aan het begin van de zin. Als een Turkse zin in het Nederlands wordt vertaald, verandert de informatievolgorde dus vaak totaal. Wat in een Turkse zin een verrassende uitsmijter is, is als je niet uitkijkt in de Nederlandse vertaling al aan het begin weggegeven.

Een voorbeeld uit de roman:

Ender en Çetin rijden met kuaie koppen naar een spoorwegemplacement, pakken het geld dat bij de versnellingspook ligt, stappen uit, lopen een eind langs het spoor en gaan op het talud zitten. Dan staat er (p. 135 – ik heb de zin voor de duidelijkheid in informatiebrokken verdeeld):

1 Sincan yönüne giden banliyö treni bağırıyla geçtikten sonra,
2 biri bir traversin üzerinde,
3 diğeri kahverengi taşların arasında,
4 akarken donup kalmış izlenimi veren,
5 daire-elips karışımı bir şekil almış
6 pırl pırl bozuk paraları görünce,
7 birbirimize sarılmıştık.

Een vertaling zou kunnen zijn:

1 Toen de stoptrein naar Sincan snerpnd gepasseerd was,
6 zagen we **de twee glanzende munten** liggen,
2 eentje op een spoorbiels,
3 de ander tussen de bruine stenen,
4 uitgelopen en gestold leek het
5 in een vorm die het midden hield tussen een cirkel en een ovaal,
7 en we vielen elkaar in de armen.

Grammaticaal is hier niks mis mee. Maar het Turks is verrassender: in die lange zin weet je pas in zinsdeel 6 wie of wat er gestold en wel op die biels ligt. Dat creeert spanning. Het effect is verrassend want door de hele rits nurkse handelingen die aan deze situatie vooraf is gegaan, ben je dat geld uit de auto al lang vergeten. Maar de Nederlandse lezer wordt niet verrast, want die weet in deel 2 al wat er overreden is. Daardoor lezen de bepalingen erna als een toegift, niet als iets om de spanning op te voeren.

Maar met enig geschuif lukt het om de Nederlandse lezer diezelfde spanning te laten voelen:

1Toen de stoptrein naar Sincan snerpnd gepasseerd was,
6 zagen we,
2 eentje op een spoorbiels,
3 de ander tussen de bruine stenen,
4 uitgelopen en gestold leek het,
5 in een vorm die het midden hield tussen een cirkel en een ovaal,

6 de twee glanzende munten liggen

7 en we vielen elkaar in de armen.

Vertalen uit het Turks in het Nederlands is vaak husselen met zinsdelen.

Zo kan iets luchtigs een mens soms toch hoofdbreken bezorgen, tenminste de mens die die luchthartigheid moet vertalen. Gelukkig relativeert Ender niet alleen de zwaarte van het leven, maar ook die van het vertalen, en zijn relativiserende humor werkt heel aanstekelijk.

Want Ender leest, zoals wij allemaal, gretig over papiervisjes en hoe die zich voeden met het stijfsel in boekbanden en behang, al moet hij eigenlijk iets weten over de Chinese taal Pinghua; hij ploetert door filosofische teksten en doet ondertussen de deur open voor venters van geurvreters en pannensets; en loopt zijn zelfvertrouwen een deuk op, dan troost hij zich met de warmte van het kopieerapparaat en de aanschaf van een woordenboek.

Ender gooit in *Radeloos als we waren* twee reddingsboeien uit. Eentje voor alle lezers: een boei om het hoofd boven water te houden in het stromen van de tijd. En eentje speciaal voor de vertalende lezer, om niet te verdrogen op de vertalersstoel, gretig te lezen over papiervisjes al zoek je eigenlijk een plaatje van een standbeeld in het Kurtuluşpark in Ankara. Zo zit het lijf van de vertaler wel in de houdgreep van zijn bureaustoel, maar fladderen zijn vingers toch over het toetsenbord, en kan hij licht en vloeiend zijn zinnen tikken als schreef hij letters in de lucht – vertalersgeluk.

***